

גילוי דעת

כתב עת רב-תחומי
לחינוך, חברה ותרבות

גיליון מספר 14 | סתיו תשע"ט | 2018

הוצאת
הקיבוץ המאוחד

המכון לחינוך מתקדם
מכללת סמינר הקיבוצים

עורך ראשי: פרופ' נמרוד אלוני
עורך בפועל: ד"ר מעין מזור
עורכת מדעית: ד"ר עתליה שרגאי
עורכת לשון: עפרה פרי
רכזת המערכת: תמר שקד
מזכירת המערכת: עידית קירזון

ועדה מייעצת: ד"ר אסתי אדיבי-שושן, פרופ' סמדר דוניצה-שמידט, ד"ר יהודית וינברגר,
פרופ' שי פרוגל

חברי מועצת המערכת (על פי סדר הא"ב): פרופ' דן אבנון, ד"ר איימן אגבאריה, פרופ' חיים
אדלר, פרופ' יאיר אורון, פרופ' ניב אחיטוב, פרופ' יאירה אמית, פרופ' אבנר בן עמוס, פרופ'
מרים בן פרץ, ד"ר אוה ברגר, פרופ' מירי ברוך, פרופ' דפנה גולן, פרופ' יוסי דהאן, פרופ'
עמוס דרייפוס, פרופ' חגית הלפרין, ד"ר רבקה ודמני, פרופ' רות זוזובסקי, פרופ' יוסי יונה,
פרופ' ציפי ליבמן, פרופ' אייל נווה, פרופ' פניה עוז-זלצברגר, פרופ' פייסל עזאיזה, פרופ' משה
צוקרמן, פרופ' יצחק קשתי, פרופ' אריאל רובינשטיין, פרופ' עוזי שביט

ISSN 2224-5936

נדפס בישראל
נובמבר 2018

הגהה: אורנה ברקאי
עריכת תקצירים באנגלית: דניאל ברנט
עיצוב העטיפה: יהודית בר-נתן
עימוד: אירית נחום
הדפסה: דפוס חבצלת, תשע"ט
הפצה: הוצאת הקיבוץ המאוחד

רכישת גיליון או מנוי

אפשר לרכוש גיליון אחד של גילוי דעת ב-70 ש"ח,
או שני גיליונות/מנוי במחיר מוזל של 100 ש"ח, בכתובת:
www.smkb.ac.il/gilui-daat/payment

משלוח מאמרים

כותבים וכותבות מוזמנים לשלוח מאמרים ומסות על פי ההנחיות להגשה המפורטות בכתובת:
www.smkb.ac.il/gilui-daat/submission-guidelines

לפרטים נוספים אנא צרו עמנו קשר בדוא"ל: Gilui.Daat@smkb.ac.il
או בטלפון: 03-6905439

תוכן העניינים

5	המשתתפים בגיליון
7	דבר העורכים
	מאמרים
	שולה מולא
13	"אני רגילה לגמרי": יהודיות, ישראליות ולבנות כעוגנים זהותיים בתהליך התמודדותם של תלמידים אתיופים עם גזענות בישראל
43	אבישג אדרי והנרייט דהאן כלב הבחירה בחינוך ביתי: משמעותה והשלכותיה על האימהות
63	רחל קואסטל בוראט: ההומור של ה"ממשי" והתגלותו בז'אנר סרטי התעודה
83	שרית בר זקן אימהות כביטוי להבניה תרבותית: ניתוח השוואתי יונגיאני של מעשיות רוסיות ופרסיות
	ביקורת ספרים
	נועה גדי
113	"המצאת הטבע": פון הומבולדט, מדע ורוח על הספר: המצאת הטבע: הרפתקאותיו של אלכסנדר פון הומבולדט הגיבור האבוד של המדע, מאת אנדריאה וולף

אבנר בן-עמוס

השואה כמבוך עכשווי

על הספר: השואה: שעת חינוך, בעריכת שרון גבע 123

שי גיל

להרוות נפש צמאה: ארון הספרים היהודי במפגש עם פסיכולוגיית

המעמקים היונגיאנית

על הספר: עולם צמא לגשם: מקורות יהודיים בקריאה יונגיאנית,

מאת אפרת חרמוני 133

iii

תקצירים באנגלית

המשתתפים בגיליון

ד"ר אבישג אדרי היא אֶם בחינוך ביתי, בעלת תואר שלישי בחינוך מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב ותואר שני בהתפתחות הילד מאוניברסיטת בראילן. כתבה את עבודת התזה שלה ואת עבודת הדוקטור על חינוך ביתי וכן פרסמה מאמרים בנושא. מרצה במכללת חמדת הדרום ובמכללת לוינסקי, מנחה עבודות גמר במכללת גורדון.
avishagedri@gmail.com

פרופ' אבנר בן-עמוס הוא היסטוריון של החינוך, מרצה בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת תל אביב וראש המגמה לתואר שני בהיסטוריה ובפילוסופיה של החינוך. תחומי המחקר העיקריים שלו הם עיצוב הזיכרון הקולקטיבי, הוראת ההיסטוריה והאזרחות וריטואלים פוליטיים בצרפת המודרנית ובישראל. קובץ המאמרים שערך, יחד עם דניאל בר-טל, "פטריוטיזם: אוהבים אותך מולדת", ראה אור בהוצאת דיונון והקיבוץ המאוחד, 2004.
benamos@post.tau.ac.il

ד"ר שרית בר זקן היא מרצה במכללת סמינר הקיבוצים במחלקה לכיבליותרפיה, מלמדת במכללת ספיר במחלקה לעבודה סוציאלית ובמכללת דוד ילין בבית הספר לטיפול באמנויות. מטפלת באמצעות כיבליותרפיה, מדריכה בכירה ומכשירה מטפלים ומדריכים. בעלת קליניקה פרטית.
saritzaken@gmail.com

ד"ר נועה גדי היא עמיתת הוראה בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל אביב ומרצה במחלקה ללימודים רב-תחומיים במכללת ספיר וביחידה ללימודים כלליים במכללת אפקה; תחומי ההוראה והמחקר שלה הם תאוריה ביקורתית, תאוריה של התרבות, פילוסופיה של ההיסטוריה, תאוריה חברתית, אפיסטמולוגיה ותרבות דיגיטלית ומציאות וירטואלית. עוסקת בעיקר בשאלות של בירור מושגי, אמת ומשמעות, היחס סובייקט-אובייקט, ערכים ועובדות. לאחרונה יצא לאור ספרה *The pendulum of meaning* בהוצאת Lap Lambert.
dea30th@walla.co.il

שי גיל (MA) הוא מטפל רגשי בתנועה ובהבעה, פסיכותרפיסט יונגיאני ומגשר משפחתי טיפולי (עורך דין בהכשרתו ובעברו). עוסק בטיפול רגשי ובגישור משפחתי טיפולי. כותב ומרצה על הזיקה שבין מיתוסים, אגדות וסיפורי חסידים לתהליכים התפתחותיים בקליניקה ומחוצה לה. חבר האגודה הישראלית לתרפיה על ידי הבעה ויצירה, והאגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית.

shaigil@013.net

הנרייט דהאן כלב היא פרופסור אמריטה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. ייסדה את תוכנית המגדר ועמדה בראשה. פרסומיה הם בתחומי המחשבה המדינית, מרי ומחאות פוליטיות ולימודי תרבות. היא מחלקת את זמנה בין מחקר והוראה ובין פעילות ציבורית למען זכויות אדם. ספרה האחרון נשים בשימון: מרי וסירוב בשולי החברה ראה אור השנה בהוצאת רסלינג.

henms@bgu.ac.il

שולה מולא (MA) היא אשת חינוך ופעילה חברתית. עובדת במט"ח, המרכז לטכנולוגיה חינוכית, במחלקה לאזרחות וחיים משותפים, בתחום פיתוח תוכניות. מנחה השתלמויות מורים בנושאי התמודדות עם גזענות ועם חיים משותפים. בעלת תואר שני בחינוך מהאוניברסיטה העברית ודוקטורנטית לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

shulamola41@gmail.com

ד"ר רחל קואסטל היא מרצה בחוג לאנגלית במכללת סמינר הקיבוצים. מחקריה עוסקים בקולנוע ופסיכואנליזה, תקשורת ומדיה וכן בפילוסופיה ובספרות אנגלית ועברית.

rquastel@post.bgu.ac.il

דבר העורכים

בגיליון 14 של גילוי דעת ארבעה מאמרים ושלוש ביקורות ספרים. הגיליון נפתח בשני מאמרים בתחום החינוך בנושאים שאינם מקבלים במה מספקת על אף חשיבותם: חזויית הגזענות והשונות בקרב תלמידים יוצאי אתיופיה בבתי ספר בישראל, והחינוך הביתי, שהולך ותופס תאוצה בשנים האחרונות. בהמשך הגיליון שני מאמרים המציגים ניתוח תרבותי מנקודת מבט פסיכולוגית: האחד מנתח כמה סרטי תעודה מנקודת מבט פסיכואנליטית לאקאניאנית, והאחר – מעשיות פרסיות ורוסיות מנקודת מבט יונגיאנית. הפסיכולוגיה היונגיאנית ככלי טיפולי וכתאוריה לביקורת טקסטים מופיעה גם באחת מרשימות ביקורת הספרים. עוד בביקורת הספרים, דיון ביחסים בין מדע ורוח ובמקומה של השואה בשיח החינוכי.

הגיליון נפתח במאמר של **שולה מולא**, העוסק באסטרטגיות שפיתחו תלמידים ממוצא אתיופי כדי להתמודד עם היחס הגזעני כלפיהם בחברה הישראלית בכלל וכפי שהוא בא לידי ביטוי במערכת החינוך בפרט. בראיונות שקיימה מולא עם יוצאי אתיופיה הלומדים במערכת החינוך שב ועלה הרצון להיות "רגיל" ו"כמו כולם", רצון הנתקל בקושי מובנה בשל צבע עורם. הצעירים שואפים להגיע למעמד של נורמליות ושל אי-חריגות, להתבסס בחברה הישראלית ולהשתייך אליה בלי להיות מתויגים כשונים, ולהתגבר על ביטויי הגזענות המופנים כלפיהם. כדי להפוך ל"ישראלים" יותר, נוקטים תלמידים אלה על פי רוב אסטרטגיה של אימוץ מאפיינים הנחשבים ליהודיים ולישראליים, וכאלו המסמנים אותם כ"לבנים", תוך כדי הסתרה או מזעור מאפיינים הנחשבים ל"אתיופיים". מולא מציגה את קולותיהם של התלמידים וטוענת שהאחריות לשינוי הדינמיקה של ההדרה והגזענות מוטלת על המחנכים ולא על כתפי התלמידים יוצאי אתיופיה. בידי המחנכים היכולת להשפיע במבט, במילה או במעשה על עתידם של הנער או הנערה. עליהם לייחד תשומת לב רבה ולהיות קשובים למשאלות הלב ולתקוות הנפש של תלמידיהם, המשקיעים את רוב מרצם ב"להיות כמו כולם". אנו מקווים כי מאמר שלא רק מאשר את הגזענות הטבועה בחברה ישראלית אלא מתקדם צעד נוסף ומספק מבט

מבפנים על הדרכים שיוצאי אתיופיה מתמודדים איתה, יעורר שיח סביב הנושא בקרב אנשי חינוך.

תופעת החינוך הביתי התפתחה בישראל בשני העשורים האחרונים. תחום חדש זה זכה להתייחסות תאורטית רבה, אך למעט מאוד מחקר איכותני, ולכן אנו סבורים שמאמרו של אבישג אדרי והנרייט דהאן כלב תורם תרומה חשובה לחקר חינוך ייחודי זה. לחינוך הביתי היבט מגדרי, שכן רוב הנושאות בנטל בשיטת חינוך זו הן האימהות, ואדרי ודהאן כלב בוחנות את הבחירה בחינוך ביתי ואת משמעותה מנקודת המבט של האימהות. המחקר מצביע על רצונן לחנך את ילדיהן בבית, אך מגלה שבחירתן מושפעת מגורמים כמו ציפייה חברתית, תקרת זכויות מגדרית ופערי שכר. גורמים אלה מקבעים מצב שבו האימהות הן הנושאות בנטל העיקרי של הטיפול בילדים, לרבות חינוך ביתי, אם הוא אכן נבחר כחינוך המועדף. מעניין במיוחד הממצא שגם כשהגבר היה זה שהעדיף חינוך ביתי, כוונתו הייתה שהאישה תישאר עם הילדים.

רחל קואסטל מציגה במאמרה גישה מקורית לניתוח היחסים שבין סרטי תעודה למושגים תאורטיים מתחום הפסיכואנליזה הלאקאניאנית, ומתמקדת בניתוח של הסרטים "בוראט" של לארי צ'רלס (2006), "ואלס עם בשיר" של ארי פולמן (2008) ו"קאטפיש" של הנרי ג'וסט ואריאל שולמן (2010). שלושת הסרטים, טוענת קואסטל, מדגימים כיצד האמצעים הרטוריים של הבדיון מאפשרים לערער את הצפייה הקולנועית הנוחה ולהגיע אל הממשות המוסווית שלוקחת אותנו אל לב ליבן של האמת ושל המציאות. כוחם של סרטי תעודה אלה טמון ביכולתם להציף את תחושת העליונות והפטרונות שלנו כלפי תרבויות "אקזוטיות" יותר, לחקור את הגזענות ואת חוסר הסובלנות של העולם המערבי ה"נאור", וכך לחשוף מידע משמעותי על העולם.

מניתוח פסיכואנליטי קולנועי אנו עוברים לניתוח יונגיאני של מעשיות רוסיות ופרסיות. **שרית בר זקן** מנתחת עשר מעשיות בניתוח המכונה לפעמים ביקורת ארכיטיפית, סוג מחקר הממחיש את השימוש שמאפשרת התאוריה שפיתח קרל גוסטב יונג לא רק לצורך טיפול נפשי אלא גם בחקר הספרות והתרבות. לפי הגישה היונגיאנית הארכיטיפית, האירועים והדמויות בעלילת המעשייה מייצגים תהליכים נפשיים לא-מודעים בעולם הפנימי. הדרמה הנפשית המתוארת במעשיות היא בעיקרה ביטוי מטפורי של מסע הגיבור אל עמקי נפשו ומאבק בכוחות המאיימים עליו מבפנים. בר זקן מתמקדת בניתוח ייצוגי האימהות ובארכיטיפ האם

הגדולה במעשיות, בהיותה דמות מרכזית בעולמו הלא־מודע של האדם. מסקנתה היא שבמעשיות הרוסיות מתמקד ההיבט הנשי בתפיסה נשית שלילית של האם, ואילו במעשיות הפרסיות נתפסת האם כבעלת מאפיינים חיוביים, אך לא כאישה. ההיבטים הנשיים העולים מתוך המעשיות מצאו ביטוי שונה בכל אחת מהתרבויות, ובכל אחת משתי התרבויות האימהות המתוארות מייצגות הבניה תרבותית מסוג שונה.

במאמר ביקורת נרחב סוקרת נועה גדי את הרב־מכר של אנדריאה וולף, **המצאת הטבע: הרפתקאותיו של אלכסנדר פון הומבולדט הגיבור האבוד של המדע**. הספר, טוענת גדי, אינו רק ביוגרפיה סוחפת של חוקר טבע חלוצי, מלומד גדול, פורה ורחב אופקים, אלא גם, ואולי בעיקר, ביוגרפיה יוצאת דופן על גילוי הטבע ברוחו של האדם. למדנותו המופלגת וגישתו הרב־תחומית הובילה את הומבולדט לתובנות מרחיקות לכת על הטבע כמכלול אחדותי, חי ונושם, הנמצא בתהליך מתמיד של שינוי והתפתחות. גדי קוראת את הביוגרפיה של הומבולדט על רקע המשבר במדעי הרוח והיחלשות מעמדה של ההשכלה ההומניסטית, תהליך שהחל במאה ה־19, כשהמדעים ההומניים אימצו את מודל הידע הפוזיטיביסטי של מדעי הטבע. לספרה של וולף תרומה רבה, טוענת גדי, לכינון ראייה גלובלית ולכידה של המארג הרבגוני הנולד מפעולות אנושיות ומכוחות טבעיים שיש ביניהם יחסי גומלין, בהיותו תזכורת לחשיבותו של הדמיון, לצד ממצאים אמפיריים. בסיכומו של דבר, קובעת גדי, ביחס בין תרבות לטבע אין מנוס מנקודת הייחוס האנושית.

אבנר בן־עמוס סוקר את קובץ המאמרים בעריכת שרון גבע, **השואה: שעת חינוך**, ומברך על תרומתו של ספר נוסף בתחום הפחות נחקר של השואה במערכת החינוך. אף שהמאמרים כולם מעוררי מחשבה, הוא טוען, הקובץ בכללו אקלקטי ומלא סתירות, דבר המקשה על ארגונו על פי קטגוריות, כפי שגבע ניסתה לעשות. בן־עמוס סוקר את המאמרים ומציע חלוקה תמטית אחרת שתסביר את ייחודם, אך לדעתו, גם כך לא יתקבל מדריך שיעזור למורים ומחנכים לנווט את דרכם במבוך של הוראת השואה. עם זאת, לקובץ חשיבות לא מבוטלת, קובע בן־עמוס, בהיותו עדות לאופנים השונים שבהם מיוצגת השואה במרחב החברתי והתרבותי בישראל. **שי גיל** סוקר את ספרה של אפרת חרמוני, **עולם צמא לגשם: מקורות יהודיים בקריאה יונגיאנית**, המצטרף לאוסף הולך וגדל של ספרי עיון המנתחים טקסטים מארון הספרים היהודי מנקודת מבט יונגיאנית. המוטיבים המנחים את חרמוני בבחירת המקורות הם הכשל האנושי הקשור בגאוות יתר (היבריס), יכולת הריפוי

הגלומה בהתבוננות פנימית, וכוחו של הדימוי כשפה המלכדת את מכלול ניגודי הנפש. בהתאם לכך, הספר כולל ניתוח של סיפורים ובהם תיבת נח, מגדל בבל, יונה הנביא וסיפור הנחש בגן עדן. הקריאה בספר מושכת, טוען גיל, ואינה מצריכה בהכרח ידע קודם, והתובנות העולות מהמפגש הפורה שבין הטקסטים והתאוריה היונגיאנית מודגמים באמצעות מקרי חקר טיפוליים. כמו הדמויות המקראיות, כך גם קוראי הספר מוזמנים למסע נפשי אינטגרטיבי של חיבור זהיר של האגו עם החומר הארכיטיפי שהוצב לפנינו על ידי הלא מודע. וכמו מיתולוגיות אחרות, כך גם בכוחם של סיפורים מהמסורת היהודית לעזור לנו להגיע לאינדיבידואציה, לתחושה המוגנת של זהות עצמית שהיא היעד המרכזי של החיים, על פי נקודת המבט היונגיאנית.

פרופ' נמרוד אלוני, עורך ראשי
ד"ר מעין מזור, עורך בפועל
ד"ר עתליה שרגאי, עורכת מדעית